

Tomasz Przybyciński
SGH Warsaw School of Economics
Collegium of Economic Analysis
Department of Economics I
e-mail: tprzyb@sgh.waw.pl

Ekonomiczne i etyczne aspekty rozwoju ChRL w latach 1949–2018

Economic and ethical aspects of the PRC's development in the years 1949–2018

Economic as well as ethical aspects of development are of great importance. In the last few decades, the People's Republic of China (PRC) has tried to overcome economic backwardness. Under the leadership of the Communist Party of China, a socialist market economy and socialism with Chinese characteristics were officially promoted. However, priority was given to market reforms and very fast economic growth while the ethical aspects of the PRC's development were neglected. That is why the PRC must face important development challenges.

Keywords: economic development, ethics, the PRC

JEL Classification: B52, O10, O53

1. Wprowadzenie

W kilku ostatnich dekadach w Chińskiej Republice Ludowej (ChRL) próbowano z powodzeniem zmniejszyć dystans w stosunku do krajów wysoko rozwiniętych gospodarczo i poprawić warunki życia społeczeństwa. Stało się tak, ponieważ po nieudanej próbie wprowadzenia nierynkowej gospodarki socjalistycznej i odsunięciu od władzy skrajnie lewicowych działaczy komunistycznych kraj ten wszedł na drogę reform rynkowych i otwarcia na świat. W efekcie gospodarka ChRL mogła rosnąć w bardzo szybkim tempie.

Rozwój ma jednak wymiar nie tylko ekonomiczny, ale również etyczny. Właśnie dlatego jakość rozwoju ma olbrzymie znaczenie zarówno w teorii ekonomii, jak i praktyce życia gospodarczego. W ChRL nie zawsze zwracano na ten problem uwagę. W efekcie rozwojowi gospodarczemu – oprócz zjawisk pozytywnych – towarzyszyły zjawiska niepożądane.

Celem pracy jest prezentacja ekonomicznych i etycznych aspektów rozwoju ChRL w latach 1949–2018. W szczególności podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, dlaczego bardzo szybki rozwój gospodarczy, jakiego ChRL doświadczyła w kilku ostatnich dekadach, przyczynił się nie tylko do istotnego wzmocnienia państwa oraz znacznego podwyższenia poziomu życia ludności i redukcji ubóstwa, ale również do powstania poważnych problemów i wyzwań. W związku z tym postawiono dwie hipotezy badawcze. Pierwsza hipoteza badawcza brzmi: ChRL doświadczyła w ostatnich dekadach bardzo dynamicznego rozwoju gospodarczego przede wszystkim wskutek reform rynkowych zainicjowanych pod koniec lat 70. XX wieku. Reformy te miały przyczynić się zarówno do znacznej poprawy warunków bytowych ludności, jak i budowy potęgi państwa. Uzupełnieniem pierwszej jest druga hipoteza badawcza: stymulowanie bardzo szybkiego rozwoju gospodarczego ChRL wiązało się z zanieczyszczeniem środowiska naturalnego, prowadzoną przez wiele lat polityką antynatalistyczną, niskim poziomem partycypacji zwykłych ludzi w życiu gospodarczym i politycznym, kierowniczą rolą partii komunistycznej oraz korupcją.

Dążąc do realizacji celu pracy oraz zweryfikowania postawionych hipotez badawczych, wykorzystano analizę kontekstową, która umożliwia teoretyczną refleksję w oparciu o zebrany wcześniej materiał o charakterze empirycznym. W analizie kontekstowej zjawiska gospodarcze są postrzegane w szerszej perspektywie historycznej, co pozwala najpierw zidentyfikować instytucjonalne reguły gry, a następnie umożliwia ich skorygowanie po to, aby osiągnąć lepsze rezultaty w życiu gospodarczym.

2. Geneza zacofania gospodarczego ChRL oraz polityka reform i otwarcia Deng Xiaopinga

Aby zrozumieć sytuację współczesnych Chin, warto przypomnieć, że do końca XVIII wieku było to wielkie mocarstwo. Jednakże od XVI wieku Chiny w wielu dziedzinach traciły już przewagę nad Europą. W Europie rozwinęła się bowiem współczesna nauka, oparta na analizie zjawisk przyrodniczych, swobodnym formułowaniu hipotez i ich weryfikowaniu za pomocą kontrolowanych eksperymentów. Przyrost systematycznej wiedzy o świecie umożliwił późniejszą rewolucję przemysłową, która radykalnie zmieniła układ sił ekonomicznych w świecie. Tymczasem w Chinach naukowcy koncentrowali się w dalszym ciągu przede wszystkim na studiowaniu tekstów konfucjańskich, co utrudniało dostosowywanie się do zmieniających się warunków. Chińczycy byli zapatrzeni we własną przeszłość i przekonani o swojej wyższości cywilizacyjnej. W efekcie Chiny stały się

zaco fanym krajem rolniczym i nie przygotowały się do konfrontacji w XIX wieku z nowoczesnie uzbrojonymi mocarstwami. Doznały wówczas bolesnych upokorzeń ze strony tych państw, które ingerowały w ich sprawy wewnętrzne, prowadziły agresywne działania o charakterze militarnym i podzieliły Chiny na strefy wpływów. Z czasem Chińczycy podjęli walkę o odzyskanie suwerenności, jednakże przez wiele lat byli zbyt słabi, aby osiągnąć ten cel. Sytuację utrudniały konflikty wewnętrzne, w tym również wojna między nacjonalistami a komunistami w latach 1927–1949. Przyjmuje się, że okres upokorzeń skończył się wraz ze zwycięstwem rewolucji komunistycznej i utworzeniem w 1949 roku ChRL (Polit, 2004; Deng, 2007, s. 183–187, 240–249; Chołaj, 2016, s. 13–28).

Chcąc odzyskać pozycję na arenie międzynarodowej, trzeba było jednak przewyciężyć zacofanie gospodarcze. Tymczasem pierwsze dekady istnienia ChRL okazały się niezwykle trudne. Zmieniono wówczas w sposób radykalny instytucjonalne reguły gry (strukturę instytucjonalną, matrycę instytucjonalną), obejmujące: reguły formalne, czyli obowiązujące prawo, reguły nieformalne oraz system sankcji, czyli sposób egzekwowania reguł formalnych i nieformalnych. Miało to olbrzymi wpływ na życie gospodarcze, ponieważ instytucje tworzą ramy dla prowadzenia działalności gospodarczej i determinują jej wyniki (North, 2014; Acemoglu & Robinson, 2014, s. 467–470; Dzionek-Kozłowska & Matera, 2016).

Po likwidacji podstawowych instytucji gospodarki rynkowej w ChRL wprowadzono skrajnie wyzyskujące (wykluczające) instytucje polityczne i gospodarcze. Zasoby kraju zostały zawłaszczzone przez państwo i Komunistyczną Partię Chin, a zakres partycypacji zwykłych ludzi w życiu politycznym i gospodarczym bardzo ograniczono. Następnie usiłowano przeprowadzić forsowną industrializację, przy czym środki na ten cel uzyskiwano z rolnictwa (Acemoglu & Robinson, 2014, s. 467–470; Dzionek-Kozłowska & Matera, 2016; Przybyciński, 2017, s. 100; 2018, s. 192).

Próba realizacji w praktyce ortodoksyjnej wersji marksizmu i wprowadzenia nierynkowej gospodarki socjalistycznej w ChRL, zainicjowana przez Mao Zedonga w 1958 roku, zwana wielkim skokiem naprzód, doprowadziła do klęski głodu i śmierci milionów ludzi. Przełomowe zmiany na lepsze nastąpiły dopiero w wyniku wdrożenia polityki reform i otwarcia. Zostały one zapoczątkowane przez Deng Xiaopinga i jego zwolenników pod koniec lat 70. XX wieku, a więc już po śmierci Mao Zedonga oraz odsunięciu od władzy skrajnie lewicowych działaczy komunistycznych (Polit, 2004, s. 189–269).

Deng Xiaoping okazał się bardzo pragmatycznym przywódcą. Był przekonany, że nie jest ważny kolor kota, ale jego sprawność w łowieniu myszy. Sformułowano zatem postulat unikania abstrakcyjnego teoretyzowania i zalecenie prowadzenia badań ekonomicznych w ścisłym związku z praktyką gospodarczą. Właśnie dlatego chińscy ekonomiści koncentrowali się odtąd na rozpoznawaniu aktualnych i kluczowych wyzwań rozwojowych oraz poszukiwaniu sposobów praktycznego rozwiązywania problemów gospodarczych, z którymi zmagala się ChRL. Odrzucono teorie nierynkowego socjalizmu K. Marksa i Mao Zedonga, które w przypadku ChRL prowadziły w ślepią uliczkę zacofania gospodarczego i ubóstwa, oraz przystąpiono do reform rynkowych. Nie definiowano ostatecznego celu tych re-

form, ale stopniowo je pogłębiano w kolejnych etapach. Starano się przy tym unikać społecznej i politycznej destabilizacji ChRL (Deng, 2007, s. 158–163, 188–193; Chołaj, 2016, s. 54, 116, 119, 128–129, 135; Góralczyk, 2018, s. 437–438).

Deng Xiaoping był człowiekiem dosyć skrytym. Radził, żeby spokojnie obserwować, zabezpieczać swoje pozycje, a także ze spokojem trzymać w tajemnicy własne możliwości. Zalecał czekać na odpowiedni moment, nie rzucać się w oczy i doprowadzać do końca wszelkie działania w spokojny sposób. Uważał, że nigdy nie należy forsować własnego zdania. Ponadto dążył do przewyciężenia zacofania i odbudowy potęgi Chin. Skupienie się na rozwoju gospodarczym i unikanie konfrontacji z Zachodem umożliwiło przyjazną współpracę międzynarodową i zaangażowanie krajów wysoko rozwiniętych w modernizację ChRL (Deng, 2007, s. 164–166, 260–263; Góralczyk, 2018, s. 116, 161, 347; Bartosiak, 2016, s. 323–324; Chołaj, 2014, s. 217; 2016, s. 117, 119, 217–221).

Deng Xiaoping stał na stanowisku, że najważniejsze jest sprzyjanie rozwojowi sił wytwórczych, czyli rozwój gospodarczy ChRL, a także wzrost siły socjalistycznego państwa i podwyższanie poziomu życia narodu. Doszedł jednak do wniosku, że dla umocnienia i rozwoju ustroju socjalistycznego potrzeba długiego okresu historycznego oraz starań wielu pokoleń. Ponadto uważał, że należało budować socjalizm o chińskiej specyfice, korzystając w szczególności z doświadczeń rządzonego twardą ręką Singapuru. Jego celami były rozwój produkcji i wspólny dobrobyt. Chodziło mu zatem o wyprowadzenie z głodowania i biedy zacofanego gospodarczo narodu. Aby to osiągnąć, poszukiwał odpowiedniej polityki reform i otwarcia oraz stosował metodę prób i błędów. Przypominało to przekraczanie rzeki po śliskich kamieniach (Deng, 2007, s. 158–163, 188–193; Skopiec, 2013, s. 143; Chołaj, 2014, s. 204–211; 2016, s. 39).

Deng Xiaoping był zwolennikiem eksperymentowania w polityce gospodarczej i poszukiwania takich ram instytucjonalnych, które sprzyjałyby rozwojowi gospodarczemu ChRL. W szczególności popierał rynkowe reformy gospodarcze, zarówno w rolnictwie, jak i w przemyśle. Umożliwiały one bowiem testowanie na relatywnie niewielką skalę takich rozwiązań, które po zgromadzeniu pozytywnych doświadczeń nadawały się do upowszechnienia. W tym sensie ChRL podążyła własną drogą rozwoju (Deng, 2007, s. 188–193; Góralczyk, 2018, s. 61–62; Skopiec, 2013, s. 139–145; Chołaj, 2014, s. 201–228; 2016, s. 54, 126, 140–141).

W przypadku rolnictwa zasadnicze znaczenie miało wprowadzenie systemu kontraktów rodzinnych. Władze wyszły naprzeciw oddolnym procesom społecznym. Ubodzy rolnicy spontanicznie przejmowali bowiem ziemię i próbowali kontraktować kwoty produkcji dla każdego gospodarstwa. W tej sytuacji upowszechniono system odpowiedzialności kontraktowej indywidualnych gospodarstw rolnych, doprowadzając do rozpadu nieefektywnego systemu komun ludowych. Pojedyncze gospodarstwa rolne – na podstawie umów – otrzymywały grunty, narzędzia i kredyty. Za ich użytkowanie płacono odpowiednimi dostawami. Jeśli rolnicy nie byli w stanie wywiązać się z tych obowiązków, zwracali dzierżawioną ziemię państwu. Ponadto przywrócono działki przyzagrodowe i pozwolono na wolny obrót produktami, które na nich wytworzono. W końcu zapowiedziano wsparcie dla gospodarki indywidualnej i rodzinnej. Taka polityka zachęcała chło-

pów do bardziej intensywnych upraw i zwiększania produkcji rolnej. W rezultacie chińskie rolnictwo, skolektywizowane w okresie rządów Mao Zedonga, zostało przekształcone w drobną gospodarkę i upodobiło się do prywatnego rolnictwa istniejącego w krajach kapitalistycznych. Ponadto na wsi rozwinął się przemysł, będący kolektywną własnością wsi i gmin oraz własnością prywatną. Rozwój gospodarki wiejskiej doprowadził do powstania dużej nadwyżki rąk do pracy w rolnictwie. Ludzie, którzy nie byli potrzebni do pracy na roli, poszukiwali zatem zatrudnienia gdzie indziej. Znajdowali je w przemyśle, który rozwijał się przede wszystkim w miastach. Do pracy w miastach zachęcał również znacznie szybszy wzrost dochodów. Był to skutek dynamicznego rozwoju przemysłu, na którym polityka reform i otwarcia odcisnęła szczególne piętno (Deng, 2007, s. 192, 205–211; Chołaj, 2016, s. 110–111, 132–133, 145–147; Skopiec, 2013, s. 140–141).

Działania reformatorskie w przemyśle i miastach rozpoczęły się od eksperymentalnego zwiększenia swobody działania niektórych przedsiębiorstw państwowych. Bardzo ważnym krokiem było utworzenie pierwszych specjalnych stref ekonomicznych, w których zagwarantowano inwestorom zagranicznym korzystne warunki funkcjonowania. W tym przypadku chodziło o pozyskanie obcych kapitałów i technologii oraz uruchomienie produkcji przeznaczonej na rynki zagraniczne. Rosnący eksport przyczyniał się do wzrostu wpływów dewizowych, co pozwalało na sfinansowanie zwiększającego się importu oraz stopniowe włączanie ChRL w międzynarodowy podział pracy. Eksperyment ze specjalnymi strefami ekonomicznymi przyniósł pozytywne efekty i dlatego został później znacznie rozszerzony. Tymczasem na wsi i w miasteczkach pozwolono na rozwój drobnych przedsiębiorstw rolno-spożywczych i usługowych, w tym także przedsiębiorstw prywatnych. Reformowano również podatki i stworzono możliwość dzierżawy przedsiębiorstw państwowych, przy czym najpierw dotyczyło to przedsiębiorstw małych, a później również średnich i dużych. Zdecydowano się także na częściową liberalizację cen. Działania te przyczyniły się do wyzwolenia ludzkiej przedsiębiorczości oraz wejścia gospodarki ChRL na ścieżkę dynamicznego i długookresowego wzrostu (Deng, 2007, s. 179–187, 190–193; Skopiec, 2013, s. 139–145; Chołaj, 2016, s. 111–117, 147–153).

W ChRL czerpano także inspirację z doświadczeń innych krajów azjatyckich, które wcześniej przestawiły gospodarkę na produkcję eksportową i doświadczyły bardzo szybkiego wzrostu gospodarczego. Polityka reform i otwarcia, którą prowadzono w ChRL, wykorzystywała elementy proeksportowej strategii rozwoju, realizowanej wcześniej z powodzeniem w takich krajach, jak: Japonia, Korea Południowa, Tajwan, Singapur i Hongkong. W szczególności ChRL utrzymywała podwartościowy kurs swojej waluty, co zapewniało cenową konkurencyjność eksportu i ułatwiała przestawianie gospodarki na produkcję eksportową (Deng, 2007, s. 188–193; Bień, 2010, s. 12–13, 15; Góralczyk, 2018, s. 118–120; Skopiec, 2013, s. 105–112, 155–189; Rodrik, 2011, s. 40–44, 133–135).

Socjalizm w chińskim wydaniu uwzględniał rosnącą rolę sektora prywatnego oraz rynku i konkurencji w życiu gospodarczym. Priorytetem był rozwój gospodarczy kraju i jego modernizacja, przy czym podkreślano, że nie powinien on

zagrozić stabilności społecznej i politycznej państwa. W tym kontekście poważnymi zagrożeniami były: redukcje zatrudnienia i bankructwa wielu przedsiębiorstw państwowych, prywatyzacja małych i średnich przedsiębiorstw państwowych, likwidacja systemu ubezpieczeń zdrowotnych i emerytalnych, funkcjonujących wcześniej w przedsiębiorstwach państwowych, oraz rosnące dysproporcje w poziomie rozwoju pomiędzy prowincjami pasa wybrzeża, które przeżywały gospodarczy rozkwit, a zacofanymi prowincjami położonymi w centrum i na zachodzie Chin (Bartosiak, 2016, s. 314–327; Chołaj, 2016, s. 115–117; Skopiec, 2013, s. 143–144, 150–151).

3. Blaski dynamicznego rozwoju gospodarczego ChRL

Polityka reform rynkowych i otwarcia przyczyniła się do znacznej poprawy jakości instytucji ekonomicznych w ChRL. Jednocześnie następowało stopniowe przedstawianie gospodarki na produkcję eksportową. Dzięki temu ChRL doświadczyła nie tylko masowego odrodzenia przedsiębiorczości, ale również ekspansji w obszarze handlu zagranicznego.

Wejście gospodarki ChRL na ścieżkę bardzo szybkiego i długotrwałego wzrostu gospodarczego sprawiło, że poziom życia ludności stopniowo się podnosił. Przez wiele lat średnie tempo wzrostu gospodarczego wynosiło ok. 10% rocznie. Właśnie dlatego PKB ChRL w ujęciu nominalnym osiągnął w ostatnich latach co najmniej 60% PKB USA, a według parytetu siły nabywczej w 2014 roku przewyższył PKB Stanów Zjednoczonych. W 1978 roku udział PKB ChRL w światowym PKB wynosił prawie 5%. W 2017 roku PKB ChRL stanowił już 17,5% światowego PKB. W rezultacie ubóstwo w Państwie Środka zostało znacznie ograniczone (Acemoglu & Robinson, 2014, s. 473–474; Góralczyk, 2018, s. 39, 501; Meyer, 2013, s. 42–45, 56–58, 79–104; Bartosiak, 2016, s. 303, 347; 2018, s. 458–459).

Z punktu widzenia zwykłych obywateli ChRL wydarzenia te należy ocenić zdecydowanie pozytywnie, wzrost gospodarczy jest bowiem postrzegany jako najpotężniejszy instrument redukcji ubóstwa i zwiększania szans życiowych wszystkich członków społeczeństwa. Dzięki niemu biedacy mogą podźwignąć się z nędzy. Oprócz podniesienia poziomu życia ważne są również między innymi: poprawa stanu zdrowia, zdobycie lepszego wykształcenia i zwiększenie kontroli nad własnym życiem (Góralczyk, 2018, s. 227; Rodrik, 2011, s. 15).

Z punktu widzenia krajów rozwijających się wzrost ekonomicznej potęgi ChRL był często postrzegany jako pozytywne zjawisko. Kraje wysoko rozwinięte gospodarczo, czyli głównie Zachód z USA na czele, i organizacje międzynarodowe, reprezentujące ich interesy, usiłowały bowiem narzucać państwom słabo rozwiniętym własne preferencje, lansując zestawy „dobrych praktyk” i „dobrych instytucji”. Chodziło o szybkie wprowadzenie polityki makroekonomicznej i rozwiązań instytucjonalnych typowych dla państw wysoko rozwiniętych gospodarczo, bez uwzględniania specyficznych uwarunkowań o charakterze regionalnym i lokalnym. Oficjalnie zalecenia te przybrały postać Konsensusu Waszyngtońskiego.

go i miały być skutecznym przepisem na szybki rozwój gospodarczy krajów słabiej rozwiniętych. W praktyce często nie spełniały pokładanych w nich nadziei, przyczyniając się do jeszcze większego uzależnienia tych państw od potęg Zachodu. Konsensus Waszyngtoński był lansowany przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy w przypadku kryzysów finansowych. Tymczasem ChRL proponowała alternatywną strategię dla krajów rozwijających się, pozwalającą zachować większą niezależność od państw wysoko rozwiniętych gospodarczo. Chińczycy byli znacznie bardziej elastyczni i pragmatyczni, uwzględniali specyficzne uwarunkowania o charakterze regionalnym i lokalnym oraz potrafili się do nich dostosować. Zalecali stopniowe reformy rynkowe i politykę proeksportową oraz poszukiwanie własnego, specyficznego sposobu na rozwój gospodarczy i społeczny. Zwieńczeniem tej polityki było podpisanie w 2011 roku Konsensu Pekiniego przez państwa BRICS, czyli Brazylię, Rosję, Indie, ChRL i RPA (Meyer, 2013, s. 40–46; Halper, 2010).

W praktyce ChRL próbowała pod własnym przywództwem stworzyć sieć przyjaznych państw, które razem stanowiłyby bardzo dużą siłę gospodarczą i polityczną oraz mogłyby skutecznie przeciwstawić się dominacji Zachodu. Ta sieć miała przede wszystkim zapewnić ChRL wsparcie, a w szczególności dostęp do surowców, które były niezbędne do funkcjonowania chińskiego przemysłu. Dzięki dużym rezerwom dewizowym ChRL mogła inwestować znaczne środki w krajach rozwijających się, w tym także w państwach upadłych, a następnie uzależniać je gospodarczo i politycznie od siebie. W tym kontekście padały oskarżenia o płacenie przez chińskich inwestorów niewolniczych stawek, łamanie podstawowych standardów bezpieczeństwa i ochrony środowiska oraz korumpowanie polityków. Warto również zaznaczyć, że chińskie inwestycje często polegały na transakcjach wiązanych. Chińskie przedsiębiorstwa, zatrudniające wielu chińskich pracowników, realizowały bowiem projekty finansowane przez chińskie banki, natomiast spłata zadłużenia następowała w postaci dostaw surowców dla chińskiej gospodarki. W ten sposób chińskie inwestycje zabezpieczały źródła surowców i ich transport do ChRL, a także wypierały konkurentów z krajów wysoko rozwiniętych gospodarczo (Góralczyk, 2018, s. 192, 261, 283–284; Meyer, 2013, s. 46–55).

Tymczasem wejście ChRL na ścieżkę proeksportowego rozwoju gospodarczego było możliwe w szczególności dzięki współpracy chińsko-amerykańskiej. Rozpoczęła się ona od szczytu Mao–Nixon w 1972 roku, a następnie znacznie rozwinęła dzięki polityce reform i otwarcia oraz koncyliacyjnej postawie Deng Xiaopinga. W efekcie ChRL uzyskiwała coraz większy dostęp do rynków wysoko rozwiniętych krajów Zachodu z USA na czele. Z tego punktu widzenia olbrzymim sukcesem następców Deng Xiaopinga było przyjęcie ChRL do Światowej Organizacji Handlu w 2001 roku (Skopiec, 2013, s. 142–145; Polit, 2004, s. 280–284, 302; Bartosiak, 2016, s. 94–95, 332–336, 431–432).

Jednocześnie ChRL pozyskiwała zachodnich inwestorów oraz nowoczesne technologie, co jeszcze bardziej wzmacniało jej gospodarkę. Przedsiębiorstwa zagraniczne wykorzystywały duże zasoby taniej pracy ludzkiej i sprzyjające warunki, zwłaszcza w specjalnych strefach ekonomicznych. Nie musiały one ponosić dużych kosztów związanych z przestrzeganiem praw pracowniczych i zanieczysz-

czaniem środowiska. Dlatego współpraca z chińskimi firmami przynosiła im olbrzymie zyski, chociaż równocześnie ułatwiała Chińczykom legalne i nielegalne przejmowanie dorobku cudzej myśli technicznej oraz stymulowała ekspansję chińskich przedsiębiorstw. Chińskie produkty były coraz lepsze i bardziej zaawansowane technologicznie. Konsekwentna rozbudowa zdolności wytwórczych i systematyczne zwiększanie produkcji na rynek amerykański sprawiły, że ChRL stała się największym eksporterem do USA. Uzyskiwała również nadwyżki w bilansie handlowym z USA, dzięki czemu stworzyła bardzo duże rezerwy dewizowe. Część tych środków była inwestowana w amerykańskie papiery wartościowe, co sprawiło, że ChRL stała się wierzycielem Stanów Zjednoczonych (Bossak, 2013, s. 161–163; Skopiec, 2013, s. 121–123, 127, 153–155, 160; Bartosiak, 2016, s. 109–110, 332–333, 427–428).

Stosunki chińsko-amerykańskie pogorszyły się dopiero na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI wieku. Wiązało się to z zachwianiem potęgi gospodarczej USA i nieudaną próbą pokojowego wypchnięcia Stanów Zjednoczonych z zachodniego Pacyfiku, podjętą przez ChRL. Zdecydowane przeciwdziałanie Ameryki zmusiło ChRL do poszukiwania rozwiązania bardzo trudnego problemu rozwojowego, jakim było podtrzymywanie dalszej ekspansji gospodarczej. W tym kontekście trzeba postrzegać koncepcję budowy Nowego Jedwabnego Szlaku, którą ogłoszono w 2013 roku. Projekt ten polega na stworzeniu takiego szlaku komunikacyjnego, zarówno lądowego, jak i morskogo, który znajdowałby się poza kontrolą morskiej potęgi, jaką są Stany Zjednoczone. Chiński szlak komunikacyjny omijałby cieśninę Malakka, która w przypadku nasilającej się rywalizacji chińsko-amerykańskiej mogłaby zostać łatwo zablokowana przez USA. Nowy Jedwabny Szlak łączyłby Azję Środkową i Europę. Gwarantowałby żywotność gospodarki ChRL, omijając amerykańską „barierę” na Pacyfiku (Bartosiak, 2016, s. 72–73, 78–81, 90–92, 311–314, 346, 429–433, 509–510; Góralczyk, 2018, s. 438–452).

Budowa Nowego Jedwabnego Szlaku była przedsięwzięciem długoterminowym i bardzo kosztownym, a ponadto zagrażającym globalnej hegemonii USA. Towarzyszyły jej intensywne zbrojenia ChRL. Wobec tego Stany Zjednoczone usiłowały powstrzymać ekspansję gospodarczą ChRL. Temu celowi służyły między innymi działania uniemożliwiające pozyskiwanie nowoczesnych amerykańskich technologii przez chińskie przedsiębiorstwa. Oprócz tego USA zaostrzyły politykę w zakresie cyberprzestrzeni i cyberkradzieży. Ponadto Amerykanie w 2018 roku nałożyli cła na część chińskich towarów eksportowanych do USA i zapowiedzieli kolejne działania, mające znacznie utrudnić dostęp chińskich wyrobów do rynku amerykańskiego. W tych warunkach utrzymanie dynamicznego wzrostu gospodarki ChRL wydaje się wielkim wyzwaniem rozwojowym, zarówno o charakterze ekonomicznym, jak i etycznym (Bartosiak, 2016, s. 436–453; Skopiec, 2013, s. 133, 150–152, 228–236).

4. Cienie dynamicznego rozwoju gospodarczego ChRL

Bardzo szybki rozwój gospodarczy ChRL w minionych dekadach wiązał się także ze zjawiskami niekorzystnymi dla Chińczyków. Problemem okazał się w szczególności energo- i surowcochłonny charakter wzrostu gospodarczego, co doprowadziło do degradacji środowiska naturalnego. Forsowanie bardzo szybkiego wzrostu gospodarczego – bez względu na koszty środowiskowe – skutkowało olbrzymim zanieczyszczeniem środowiska naturalnego, a na niektórych obszarach ChRL nawet katastrofą ekologiczną. Zanieczyszczenie środowiska naturalnego utrudniało dalszy rozwój gospodarczy ChRL, stając się ważnym problemem rozwojowym, zarówno o charakterze ekonomicznym, jak i etycznym (Góralczyk, 2018, s. 251–252, 335–340, 475–485, 508–510, 513–518; Meyer, 2013, s. 99–100; Skopiec, 2013, s. 151; Bartosiak, 2016, s. 315–316).

Wydaje się, że bardzo duże zniszczenie środowiska naturalnego było spowodowane zbyt jednostronnym podejściem chińskich komunistów do kwestii rozwoju gospodarczego. Początkowo kierownictwo partii komunistycznej i państwa skupiało się przede wszystkim na kwestiach materialnych, eksponując znaczenie zwiększania produkcji dla poprawy doli przeciętnych ludzi. W tej sytuacji kwestie związane z jakością środowiska naturalnego były po prostu spychane na dalszy plan. W podobny sposób podchodzono do innych zagadnień (Góralczyk, 2018, s. 191).

Olbrzymie kontrowersje wywoływała prowadzona przez wiele lat polityka antynatalistyczna. Miała ona na celu znaczne ograniczenie przyrostu naturalnego i w ten sposób przyczynienie się do szybszego zmniejszenia biedy w ChRL. W tym sensie polityka antynatalistyczna odniosła spektakularny sukces, jednakże w dłuższym horyzoncie czasowym doprowadziła do pojawienia się poważnych problemów rozwojowych. Chodzi o postępujący proces starzenia się chińskiego społeczeństwa i jego skutki. Polityka posiadania jednego dziecka sprawiła bowiem, że bardzo ograniczono przyrost naturalny pokoleń wielodzietnych. W rezultacie obecnie dominują pokolenia jedynaków, których postawy prokreacyjne zostały zdeformowane. W rolniczym chińskim społeczeństwie preferowano synów, polityka jednego dziecka w praktyce skutkowałą zatem zabijaniem noworodków płci żeńskiej. Właśnie dlatego w ChRL brakuje kobiet. Rodzi to problemy natury ekonomicznej, społecznej i etycznej. Bogacenie się społeczeństwa sprzyja dalszemu zwiększaniu konsumpcji, a nie liczby posiadanych dzieci, co jeszcze bardziej przyczynia się do pogarszania sytuacji demograficznej. Z tych powodów oczekuje się znacznego zmniejszenia liczby rąk do pracy w długiej perspektywie czasowej. Niekorzystne procesy demograficzne mogą doprowadzić do istotnego wzrostu płac i spowolnienia gospodarczego (Góralczyk, 2018, s. 96–99; Polit, 2004, s. 305–306; Meyer, 2013, s. 99–100; Bartosiak, 2016, s. 315).

Bardzo szybki wzrost gospodarczy w ChRL wiązał się z uruchamianiem na coraz większą skalę konkurencji rynkowej. Konkurencja miała jednak nie tylko pozytywne, ale również negatywne skutki. W przypadku ChRL były one wyraźnie widoczne, znacznie zwiększyły się bowiem dysproporcje dochodowe. Z jednej strony motywowało to do bardziej efektywnego działania, ale z drugiej – rodziło

niezadowolenie uboższej części chińskiego społeczeństwa, ponieważ powodowało coraz większe rozwarstwienie. Obok wielkich fortun pojawiło się bezrobocie. Z tych powodów społeczeństwo zaczęło się domagać skutecznej walki z korupcją, szerszych swobód politycznych i demokracji. Władzom wytykano nieprawidłowości w procesie prywatyzacji. Studenci kwestionowali kierowniczą rolę partii komunistycznej. W drugiej połowie lat 80. XX wieku w ChRL demonstracje i protesty przybrały masowy charakter. Apogeum osiągnęły w 1989 roku. Kryzys polityczny zagroził wówczas władzy partii komunistycznej, co skłoniło Deng Xiaopinga do użycia siły przeciwko pokojowym demonstrantom w Pekinie. Krwawa pacyfikacja protestów w Pekinie w 1989 roku położyła kres nadziejom na szybkie wprowadzenie demokratycznego kapitalizmu oraz respektowanie praw człowieka i obywatela w Chinach. Przejściowo miała ona również negatywny wpływ na reformy rynkowe w gospodarce (Chołaj, 2016, s. 113–114; Acemoglu & Robinson, 2014, s. 488–489; Przybyciński, 2017, s. 101; 2018, s. 193).

W tym kontekście trzeba zaznaczyć, że istnieją powiązania między swobodami politycznymi a możliwością i stopniem zaspokojenia potrzeb ekonomicznych. Aby rozpoznać potrzeby ekonomiczne, konieczne są jawne dyskusje. Gwarantują je swobody polityczne i prawa obywatelskie. Potrzebna jest otwarta komunikacja i argumentacja, a więc również swoboda słowa i wolne wybory. Demokracja i wolności polityczne wywierają olbrzymi, pozytywny wpływ na życie i możliwości obywateli. Prawa polityczne i obywatelskie umożliwiają ludziom wywieranie skutecznej presji na władze, zmuszając je do podjęcia odpowiednich działań na ich rzecz. Jeśli bowiem ludzie u władzy chcą zyskać przychylność wyborców, to muszą brać pod uwagę ich opinie. Dlatego szczególne znaczenie mają: głosowania, publiczna krytyka i protesty, dzięki którym obywatele mogą wyrażać sprzeciw wobec stanowiska władz. Ponadto ważna jest nie tylko efektywność wytwarzania, ale również sprawiedliwy podział tego, co wyprodukowano. Instytucje ekonomiczne powinny zatem wspierać tworzenie społecznych sposobności, które pozwalają dużej części społeczeństwa nie tylko bogacić się, ale również podnieść jakość życia. Z tego punktu widzenia ważne są między innymi: ochrona zdrowia, edukacja, opieka społeczna (Fukuyama, 1996; Sen, 2002, s. 161–172; Bartosiak, 2016, s. 335–336).

Jednakże Deng Xiaoping oraz jego zwolennicy i następcy traktowali wzrost gospodarczy w sposób instrumentalny, a więc przede wszystkim jako wsparcie swojej władzy. Byli przekonani, że partia komunistyczna powinna dalej sprawować kierowniczą rolę i w chińskich realiach nie może z niej zrezygnować. Nie podzielali zatem poglądu, że wprowadzenie ustroju demokratycznego oraz respektowanie praw człowieka i obywatela są koniecznymi warunkami trwałego rozwoju gospodarczego kraju. W konsekwencji kwestia przestrzegania praw człowieka i obywatela stała się jedną z najtrudniejszych, jakie poruszano w negocjacjach ChRL z innymi państwami (Deng, 2007, s. 219–221, 240–249, 256–263; Góralczyk, 2018, s. 63–70, 187, 510; Harding, 1987; Acemoglu & Robinson, 2014, s. 485–495; Bartosiak, 2016, s. 335–336, 426; Skopiec, 2013, s. 140).

Ogólnie można powiedzieć, że rozwojowi gospodarczemu ChRL nie towarzyszył istotny postęp w sferze politycznej. Utrzymywano wyzyskujące (wykluczające) instytucje polityczne i represjonowano tych, których uznawano za zagrożenie dla partii komunistycznej, sprawującej kontrolę nad państwem. Na przykład w 1999 roku władze przystąpiły do siłowego zwalczania quasi-religijnego ruchu Falun Gong, który domagał się prawnego uznania i wolności od ingerencji państwa. Konsekwentnie prześladowano również wyznawców Kościoła katolickiego w ChRL oraz buddystów w okupowanym Tybecie. Pogłębiano zatem reformy rynkowe, ale jednocześnie ściśle kontrolowano sferę polityczną i osobistą jednostek. Odwoływano się przy tym do konfucjanizmu i nacjonalizmu, co prowadziło do kultu silnego państwa (Góralczyk, 2018, s. 117, 146–148, 160–165, 192–193, 206–209, 216–218).

W tym kontekście trzeba również postrzegać bardzo trudną sytuację mniejszości etnicznych w ChRL. Chodziło między innymi o to, że rdzenni Chińczycy, czyli ludność Han, stanowiący przytłaczającą większość populacji kraju, mieszkali głównie na wybrzeżu i w centrum państwa. Tymczasem strategicznie ważne obszary znajdowały się na zachodzie i północy ChRL, gdzie mieszkali liczne mniejszości etniczne. Taka sytuacja sprzyjała narastaniu konfliktów społecznych i tendencji odśrodkowych w kraju oraz stosowaniu przemocy wobec dyskryminowanych mniejszości etnicznych, rozwój gospodarczy odbywał się bowiem ich kosztem. Odpowiedzią ChRL na niezadowolenie z panującej władzy były represje i forsowanie ekspansji ludności Han na ziemię tradycyjnie zamieszkaną przez dyskryminowane mniejszości etniczne (Bartosiak, 2016, s. 75–76, 425; Góralczyk, 2018, s. 296–298).

W podejściu chińskich komunistów do kwestii wzrostu gospodarczego zwracał uwagę silny nacisk na rozwój sił wytwórczych. W przypadku Deng Xiaopinga oraz jego zwolenników i następców oznaczało to prowadzenie konsekwentnych i stopniowych reform, które miały przyczynić się do wzmocnienia państwa oraz znacznej poprawy warunków życia społeczeństwa. Utrzymywanie monopolu władzy pozwalało uniknąć niebezpiecznej politycznej fragmentaryzacji w procesie reform rynkowych i otwierania gospodarki na świat. Polityczna fragmentaryzacja mogłaby doprowadzić do wewnętrznego chaosu w ChRL oraz ingerowania obcych mocarstw w sprawy kraju (Deng, 2007; Góralczyk, 2018, s. 246–248; Bartosiak, 2016, s. 422–428).

Warto zaznaczyć, że w ChRL wzbogaciło się przede wszystkim wielu wpływowych członków partii komunistycznej oraz ludzi, którzy byli z nimi związani. Część aparatu władzy korzystała z rozwiniętej korupcji, towarzyszącej reformom rynkowym i otwieraniu gospodarki na świat. Podatek korupcyjny odgrywał istotną i bardzo szkodliwą rolę w życiu gospodarczym, utrudniając rozwój kraju. Dlatego walka z korupcją stała się w ChRL poważnym problemem i wyzwaniem rozwojowym, zarówno o charakterze ekonomicznym, jak i etycznym (Acemoglu & Robinson, 2014, s. 485–489; Góralczyk, 2018, s. 185–186, 212, 233, 252, 257–258, 286–295; Skopiec, 2013, s. 151–152; Bartosiak, 2016, s. 316, 425).

Uogólniając, można powiedzieć, że rozwój gospodarczy ChRL dokonywał się w warunkach częściowo włączających instytucji ekonomicznych oraz wyzyskujących (wykluczających) instytucji politycznych. Chiny stały się światową potęgą przemysłową i doświadczyły szybkiej urbanizacji, jednakże masowa produkcja odbywała się często w bardzo trudnych warunkach. Gospodarka przypominała ptaka w klatce, czyli kontrolowanego przez partię komunistyczną. Klatka została wprawdzie poszerzona, dzięki czemu ptak stał się zdrowszy i bardziej dynamiczny, ale jej nie otworzono ani nie zabrano. Skończyłoby się to bowiem ucieczką ptaka z klatki (Acemoglu & Robinson, 2014, s. 485–488, 493; Dzionek-Kozłowska & Matera, 2016; Góralczyk, 2018, s. 117, 192, 250–251, 329, 338; Skopiec, 2013, s. 153, 159; Przybyciński, 2017, s. 101; 2018, s. 193).

Chociaż rozwój gospodarczy w warunkach instytucji wyzyskujących (wykluczających) jest możliwy, to jednak doświadczenia historyczne wskazują, że ma on nietrwały charakter. Właśnie dlatego zaleca się przechodzenie do instytucji włączających, które bardziej sprzyjają tworzeniu innowacji oraz twórczej destrukcji, a także zwiększają poziom partycypacji w życiu gospodarczym i politycznym. Z tego punktu widzenia bardzo interesujący wydaje się przykład Tajwanu (Acemoglu & Robinson, 2014, s. 488–491; Sen, 2002; Dzionek-Kozłowska & Matera, 2016; Legiędź, 2016; Przybyciński, 2017, s. 101; 2018, s. 193).

5. Podsumowanie

Dzięki polityce reform i otwarcia oraz przestawieniu gospodarki na produkcję eksportową ChRL doświadczyła w ostatnich dekadach bardzo dynamicznego rozwoju gospodarczego. Przyczynił się on do znacznego podwyższenia poziomu życia ludności i redukcji ubóstwa oraz zwiększenia możliwości zwykłych ludzi.

Dynamiczny rozwój gospodarczy ChRL pokazał krajom zacofanym ekonomicznie, że stopniowe reformy rynkowe i otwieranie się na świat są skutecznym sposobem wejścia na ścieżkę długookresowego wzrostu gospodarczego. Taka polityka pozwalała również zachować większą niezależność od krajów wysoko rozwiniętych.

Bardzo szybki wzrost gospodarczy ChRL nie byłby jednak możliwy bez dostępu do rynków wysoko rozwiniętych krajów Zachodu, zwłaszcza USA. Ponadto ChRL wiele skorzystała dzięki napływowi inwestycji zagranicznych i pozyskiwaniu zagranicznych technologii, zarówno w sposób legalny, jak i nielegalny.

Nasilająca się rywalizacja chińsko-amerykańska sprawiła, że w ostatnich latach perspektywy rozwojowe chińskiej gospodarki pogorszyły się. Stało się tak wskutek podjętych przez Stany Zjednoczone działań powstrzymujących ekspansję gospodarczą ChRL. USA zaostrzyły zwłaszcza politykę w zakresie cyberprzestrzeni i cyberkradzieży, uniemożliwiając pozyskiwanie nowoczesnych amerykańskich technologii przez chińskie przedsiębiorstwa; nałożone też zostały cła na część chińskich towarów eksportowanych do USA.

Oprócz tego pojawiły się inne poważne problemy i wyzwania rozwojowe o charakterze zarówno ekonomicznym, jak i etycznym. Wiązały się one przede wszystkim z: olbrzymim zanieczyszczeniem środowiska naturalnego, negatywnymi skutkami prowadzonej przez wiele lat polityki antynatalistycznej, zbyt niskim poziomem partycypacji ludzi w życiu gospodarczym i politycznym, kierowniczą rolą partii komunistycznej oraz korupcją.

Wydaje się, że do dalszego rozwoju gospodarczego ChRL mogłoby przyczynić się przechodzenie do instytucji włączających, które bardziej sprzyjają tworzeniu innowacji i twórczej destrukcji oraz zwiększają poziom partycypacji obywateli w życiu gospodarczym i politycznym.

Bibliografia

- Acemoglu, D., & Robinson, J.A. (2014). *Dlaczego narody przegrywają: źródła władzy, pomysłowości i ubóstwa* (J. Łoziński, tłum.). Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Bartosiak, J. (2016). *Pacyfik i Eurazja. O wojnie*. Warszawa: Jacek Bartosiak.
- Bartosiak, J. (2018). *Rzeczpospolita między Lądem a Morzem. O wojnie i pokoju*. Warszawa: Jacek Bartosiak.
- Bień, A. (2010). Przyszłość dolara USA (USD). *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów*, Zeszyt Naukowy 102, 9–18.
- Bossak, J.W. (2013). *Konkurencja i współpraca międzynarodowa*. Warszawa: Difin.
- Chołaj, H. (2014). *Chiny a świat. Współczesny chiński model ekonomiczny*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Chołaj, H. (2016). *Chiński wariant społecznej gospodarki rynkowej*. Warszawa: Wydawnictwo „Kto jest Kim?”.
- Deng, X. (2007). *Chiny na drodze reform w XXI wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Dzionek-Kozłowska, J., & Matera, R. (2016). O poszukiwaniu przyczyn bogactwa i nędzy narodów w teorii Daron Acemoglu i Jamesa A. Robinsona. *Gospodarka Narodowa*, 285(5), 5–26. <https://doi.org/10.33119/GN/100758>
- Fukuyama, F. (1996). *Koniec historii* (T. Bieroń, M. Wichrowski, tłum.). Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Góralczyk, B. (2018). *Wielki renesans. Chińska transformacja i jej konsekwencje*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Halper, S. (2010). *The Beijing Consensus: How China's authoritarian model will dominate the twenty-first century*. New York: Basic Books.
- Harding, H. (1987). *China's second revolution: Reform after Mao*. Washington, D.C.: The Brookings Institution Press.

- Legiędź, T. (2016). Transformacja ekonomiczna i polityczna na Tajwanie. *Gospodarka Narodowa*, 286(6), 115–135.
- Meyer, M. (2013). *Znaczenie kultury i instytucji dla gospodarki ChRL*. Warszawa: CeDeWu.
- North, D.C. (2014). *Zrozumieć przemiany gospodarcze* (J. Stawiński, tłum.). Warszawa: Wolters Kluwer.
- Polit, J. (2004). *Chiny*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
- Przybyciński, T. (2017). Ład społeczno-gospodarczy jako przedmiot kształtowania. *Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH*, 99, 87–109.
- Przybyciński, T. (2018). *Kształtowanie ładu społeczno-gospodarczego*. W: J. Staciewicz (red.), *Współczesna polityka gospodarcza. Zarys problematyki* (s. 179–202). Warszawa: SGH.
- Rodrik, D. (2011). *Jedna ekonomia, wiele recept. Globalizacja, instytucje i wzrost gospodarczy* (S. Szymański, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Sen, A. (2002). *Rozwój i wolność* (J. Łoziński, tłum.). Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Skopiec, D.A. (2013). *Polityka kursu walutowego Chin jako czynnik globalnej nierównowagi płatniczej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.